9 દીકરાનો મારનાર

ઝવેરચંદ મેઘાણી

જન્મ : 17–8–1896 મૃત્યુ : 9–3–1947

ઝવેરચંદ કાળીદાસ મેઘાણીનો જન્મ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના ચોટીલા ગામે થયો હતો. તેઓ લોકસાહિત્યના સંશોધન અને સંપાદનના ક્ષેત્રમાં ખૂબ જાણીતા છે. એમણે કવિતા, વાર્તા, નવલકથા, નાટક, વિવેચન, ચરિત્ર આદિ અનેક સાહિત્ય-સ્વરૂપોમાં યાદગાર પ્રદાન કર્યું છે. તેઓ સફળ પત્રકાર પણ હતા. ગાંધીજીએ એમને ‘રાષ્ટ્રીય શાયર’નું બિરુદ આપ્યું છે.

મંદોદરખાન દરબારને ત્યાં હોળી ટાણે એક ચારણ આવે છે પણ ઘેરૈયાઓની ધાંધલધમાલથી ઘેરાયેલા ચારણથી અજાણતાં જ યજમાન મંદોદરખાનના પુત્રના ગળા પર ઘસરકો થઈ જાય છે, તેથી તે મૃત્યુ પામે છે. આથી ગામલોકો ક્રોધે ભરાય છે. ચારણ ભાગે છે. મંદોદરખાનને આ વાતની ખબર પડે છે ત્યારે પેલા ચારણની પાછળ મારતી ઘોડીએ જાય છે અને એ અતિથિ ચારણને પોતાની ઘોડી સોંપી ઝડપથી ભાગી જવા સૂચવે છે. યજમાનના આતિથ્યધર્મની અને મનુષ્યના દિલાવર દિલની આ સચોટ લોકવાર્તા છે.

દેવળિયા ગામના ઝાંપામાં ફાગણ વદ એકમને પ્રભાતે ધુળેટી રમાઈ રહી છે. વચ્ચે દરબાર મંદોદરખાનનો આઠ વરસનો દીકરો અને કોરેમોરે ગામ આખાના હેડીહેડીના જુવાનો છે. આગલે દિવસે હુતાશણીનું પરબ હતું એટલે લીલા, પીળા ને કેસરિયા રંગમાં સહુ ગરકાવ હતા. તમામને અંગે પચરંગી છાંટણાં દીપતાં હતાં, પણ આજ તો પડવો, એટલે ઘેરૈયા માઝા છાંડી ગયા છે. ગાંડાતૂર બનીને ગારો, માટી, છાણ જેવી ગંદી વસ્તુએ એકબીજાને રોળવામાં ગુલતાન છે. ધુળેટીનું તો પરબ જ મૂળ ગાંડું અને એમાંય ગામડાની ધુળેટી : કાળો કોપ !

“એલા ભાઈઓ ! કોક ઊજળે લૂગડે મે’માન વયો આવે.” એક ઘેરૈયાએ પાદરમાં નજર નાખીને ચસકો કર્યો ત્યાં તો ઘેરૈયાની મીટ મહેમાન પર મંડાઈ.

“એલા મે’માનને કોઈ છાંટશો મા !” બીજાએ મનમાં કહ્યું.

“અરે, મે’માનને કાંઈ રોળ્યા વગર રહેવાય ? મે’માન ક્યાંથી હાથ આવે ?”

‘‘સાચું ! સાચું !.....મે’માનને રોળો !.....ગોઠ્ય માગો ! રોળો !’’ એવા રીડિયા ઊઠ્યા, અને ઘેરૈયાએ મુસાફર સામે દોટ દીધી.

ધોળું બાસ્તા જેવું પાસાબંધી કેડિયું, પગને કાંઠે ત્રણત્રણ ડોરણા વાળી પગતી ચોરણી, ઉપર બગસરાની ગરેડી કોરની પછેડીની ભેટ અને બગલમાં દબાવેલી એક ફાટેલતૂટેલ મ્યાનવાળી તલવાર, કેડે કોઈક કાળાંતરની જૂની કટારી-એવો દાઢીમૂછના ઘાટા કાતરાવાળો મહેમાન ચાલ્યો આવે છે. વસંતઋતુમાં વનવગડે આંબાના મૉરમાંથી વછૂટતી ફોરમો લેતો-લેતો, કેસૂડાનાં ફૂલની ચૂંદડી જાણે વનરાઈએ ઓઢી દીધી હોય એવા શણગાર જોતો, છતાં પોતાને તો હુતાશણીનો જરાય હુલ્લાસ નથી એવો એ આદમી જે ઘડીએ ઘેરૈયાની લગોલગ આવ્યો તેવી જ ચીસ પાડી ઊઠ્યો કે –

‘‘મને રોળશો મા ! ભલા થઈને મને છાંટશો મા ! તમારે પગે લાગું !’’

પરોણે ના પાડી તેમ તો ઘેરૈયાઓને ઊલટાની વધુ ચાનક ચડી. બમણા-ત્રમણા ચડે ભરાઈને સહુ બોકાસા પાડવા લાગ્યા.

‘‘હા ખબરદાર ! મે’માનને, ઓળખાય નહિ એવા ચીતરી મેલો ! લાવો મશ ને ગારો.’’

જોતજોતામાં તો ધૂળ ઊડવા માંડી. ઘેરૈયાએ એકસામટી ઝપટ કરી. મહેમાન તો ‘જાળવી જાવ ! જાળવી જાવ !’ કરતો પાછો હઠવા લાગ્યો, પણ જુવાનો આંબુઆંબું થઈ રહ્યા, એટલે એ ગાંડા ટોળાને પોતાનાથી છેટું રાખવા મહેમાને પોતાની તલવાર કાખમાં દબાવી હતી તે એમ ને એમ મ્યાન સોતી વીંઝવા માંડી. ઘેરૈયા ચસકા કરતા ઉપર પડવા જાય, પોતે બબ્બે કદમ પાછો હઠતો જાય ને ‘રે’વા દ્યો ! રે’વા દ્યો !’ કરતો જાય. ધૂળની ડમરી ઊડે છે એટલે પોતે કાંઈ જોઈ શકતો નથી. એ રીડિયા રમણ, એ ચસકા, એ કાલાવાલા, એ તલવારનાં ઝાવાં અને એ ધૂળની આંધીનો કાંઈ અનોખો જ મામલો જામી પડ્યો. એમાં અચાનક ધબ દઈને કોઈક પડ્યું.

‘‘અરે, ગઝબ થયો ...! કુંવર પડ્યા ...! કુંવરને વાગ્યું ! કુંવર જોખમાણા !’’ એવી બૂમ ઊઠી.

‘‘મહેમાને કુંવરને તલવાર મારી ....! પકડજો ...! ઝાલજો ....! ઝાલજો ....!’ એવી બીજી ચીસ પડી.

મુસાફર ચોંક્યો. એ ભાન ભૂલી ગયો અને ભાગ્યો ઊભી વાટે સીમાડે હડી કાઢી. શું થયું એ જોવા કે પૂછવાની વેળા ન રહી. પાછું વાળીને નજર નાખવાની હામ પણ નહોતી. પોતાના હાથમાં તલવાર પકડી છે, એની શી દશા થઈ છે તે નીરખવાનું પણ ભાન નથી. કોઈ ગાંડો માણસ, કોઈ ખૂની જાણે દોડ્યો જાય છે.

અહીં ઝાંપામાં તો કેર થઈ ગયો છે. મંદોદરખાન દરબારના આઠ વરસના કુંવરને બરાબર ગળાની ભૂંગળી ઉપર તલવારનો વાઢ પડ્યો છે. લોહીનું ખાબોચિયું ભરાઈ ગયું અને ઘડી-બે-ઘડીમાં તો એની નાડ રજા લેશે એવું થઈ ગયું.

પણ આ થયું શું ? થયું એમ કે ઘેરૈયાથી બચવા માટે એ બધાને પોતાનાથી છેટા રાખવા મહેમાન જે મ્યાન સોતી તલવાર આડી વીંઝતો હતો તેનું મ્યાન દૈવગતિએ ધૂળની આંધીમાં કોણ જાણે ક્યારે નીકળી પડ્યું. કોઈને ખબર નહિ, અને તલવારની પીંછી અકસ્માત કુંવરના જ ગળાની ભૂંગળી પર લબરકો લેતી ગઈ. કુંવર એક તો કુમળી વયનો, અને નસીબદારનું બચ્ચું એટલે તો બગીચાનું ફૂલ ! તરત તેના પ્રાણ નીકળી ગયા.

પલકમાં તો માણસો ડેલીએ દોડ્યા. કાવાકસૂંબામાં આખો ડાયરો ઘેઘૂર છે. દરબાર મંદોદરખાન જાતના હતા માલેસલામ, પણ અસલ તો રાઠોડ રજપૂતની જ ઓલાદ. એક જ ગામડાનો ધણી; વાટકીનું શિરામણ કહેવાય. પણ પેટ બહુ મોટું. એટલે ફૂલની સુવાસ પામીને જેમ ભમરા વીંટાય તેમ કારીગરો, નટવાઓ, કવિઓ, ગાવણાં-બજાવણાં કરનારાઓ તમામ મોટી આશાએ આજ વરસ દિવસના ઊજળા પરબ ઉપર દેવળિયાની ડેલીએ સમાતા નથી, ત્યાં રંગમાં ભંગ પડ્યો. રાડ ગઈ કે કુંવરને માર્યો.

‘‘અરે કોણે ?’’

‘‘કોક મુસાફરે.’’

‘‘ખોટી વાત. આજ કોનો દિ’ ફર્યો છે ?’’

‘‘અરે બાપુ, આ મારીને જાય ઊભે માર્ગે-ઉઘાડી તલવારે !’’

‘‘હાં ! લાવ મારી ઘોડી !’’

રૂપિયા બે હજારની રોઝડી ઘોડી : હાથીના કુંભાથળ માથે જાતી ડાબા માંડે તેવી, ભાગતા હરણની સાથે ભેટા કરનારી.

એને ફક્ત ચોકડાભર મંદોદરખાને રાંગમાં લીધી. સાથળ હેઠે તલવાર દબાવી અને રોઝડીને ડચકારી, જાણે તીર છૂટ્યું !

ઝમ ! ઝમ ! ઝમ ! આંખના ત્રણ પલકારા ભેગી તો ઘોડી સીમાડે પહોંચી. સમથળ ધરતીમાં સામે જુએ ત્યાં તો આદમીને ભાગતો ભાળ્યો. હાથમાં ઉઘાડી તલવાર પિયાલા જેવી ચકચકે છે. સમજી લીધું કે એ જ ખૂની. મંદોદરખાને ઘોડીને ચાંપી.

મહેમાન દોડ્યો જાય છે ત્યાં ડાબલા સંભળાણા; થંભી ગયો. પાછો ફરીને જોતાંની વાર જ જાણી લીધું કે પોતાનો કાળ આવી પહોંચ્યો. હવે પોતે પગપાળો તે ભાગીને કેટલેક જશે ? આમેય મરવું તો છે જ. માટે હવે ચીંથરાં શીદ ફાડવાં ?

ઊભો રહ્યો : બોલીને તો કાળને અટકાવાય એવું રહ્યું નથી. ખુલાસો કરવાનો વખત નથી રહ્યો. એટલે સામા ઊભા રહીને આ મુસાફરે પોતાની તલવાર પોતાને જ ગળે માંડી.

અસવાર એ સમસ્યાને સમજી ગયો, જાણ્યું કે કોઈ ત્રાગાળું વરણ લાગે છે અને હું આગળ વધીશ તો એ તલવાર ગળામાં પરોવીને મારે સીમાડે લોહી છાંટશે, એમ સમજી એણે રોઝડીને થંભાવી આઘેથી પૂછ્યું :

''કોણ છો ?''

''ચારણ.''

''શા માટે આવ્યો'તો ?''

''કાળનો બોલાવ્યો. ભેંસ્યું બધી મરી ખૂટી.... છોકરાં છાશ-રાબ વગર રોવે છે.... નો'તો આવતો, પણ ચારણ્યે ધકેલ્યો-મંદોદરખાનની વાસના માથે'' અવાજ તૂટક-તૂટક નીકળે છે.

''કુંવરને તેં માર્યો ?''

''ઈશ્વર જાણે !'' ચારણે આભ સામે હાથ કર્યો. ''મને ખબર નથી. હું તો એટલું જ જાણું છું કે મારે ડેલીએ આવવું હતું. ચીંથરાં પહેર્યાં હશે તો ભૂંડો દેખાઈશ એમ માનીને ભેળી લૂગડાંની એક કોરી જોડ્ય હતી તે ગામ બહાર બદલાવી. ઘેરૈયા મને રોળવા આવ્યા. મેં એમાંથી ઊગરવા મ્યાનમાં બીડેલી તલવાર વીંઝી. મ્યાન ક્યારે નીકળી પડ્યું તેની મને એ ધૂળની આંધીમાં ખબર નથી રહી.''

આટલી વાત થાય છે ત્યાં પછવાડે ગોકીરા સંભળાયા. કાળી ચીસો પાડતું ગામ આખું હલકીને ચાલ્યું આવે છે. કોઈના હાથમાં તલવારો, તો કોઈના હાથમાં સાંબેલાં. ઘો ! ઘો ! ઘો ! એવો દેકારો બોલતા આવે છે.

ભાળતાં જ ચારણે ફાળ ખાધી. મંદોદરખાને રોઝડીને માથેથી રાંગ છાંડી પોતાની તલવાર આઘેરી ફગાવી દીધી અને પછી સાદ કર્યો : ''ગઢવા, અહીં આવ. આ લે.''

''શું ?''

''આ મારી ઘોડી આપું છું. ચડીને ભાગવા માંડ.''

''શું બોલો છો ?''

''ગઢવા, વાત કરવાની વેળા નથી. જોયું ? આમ ગામ હલક્યું છે અને તેં એના કુંવરને મારી નાંખ્યો છે. આંબ્યા ભેળા તારી કાયાના રાઈરાઈ જેવા કટકા જાણજે –''

''અરે પણ ભાઈ – તમે ?''

''હું ? મારી ઓળખાણ અટાણે નહિ, પછી. અટાણે તો ભાગી નીકળ, નીકર તારાં છોકરાં રઝળી પડશે અને ગામલોકો તામાં ને તામાં મારા રોક્યા રહેશે નહિ.''

''પણ બાપ, તારું નામ –''

''અરે નામ ખુદાનું !'' કહીને મંદોદરખાન દોડ્યા. ચારણને બાવડે ઝાલીને રોઝડી પર બેસાડ્યો. ચોકડું હાથમાં આપીને વાંસેથી રોઝડીને ડચકારી.

પૂંછનો ઝૂંડો માથે કરતી ઘોડી ગઈ, જોતજોતામાં તો અલોપ થઈ.

મંદોદરખાન અડવાણે પગે પાછા ચાલ્યા આવે છે. રાંગમાં રોઝડી નથી, કાખમાં તલવાર નથી. ગામલોકોએ દોડીને પૂછ્યું : ''કાં બાપુ ?''

‘‘માળો લોંઠકો આદમી ! મને જીતવા ન દીધો ને તલવાર ને ઘોડી બેઉ લઈ ગયો !’’

‘‘અરે રાખો રે રાખો, બાપુ !’’ વસ્તીએ ખિજાઈને કહ્યું, ‘‘ફણિધરને માથેથી મણિ લઈ જાય તો જ મંદોદરખાનની રાંગમાંથી રોઝડી લેવાય. ઠાલા મૂરખ શું બનાવો છો અમને ? સાત ખોટનો એક દીકરો; એના મારાને ઊલટો ભગવ્યો ?’’

‘‘લ્યો, હવે જાતી કરો.’’ દરબારે શાંતિથી જવાબ વાળ્યો.

‘‘જાતી શું કરે ! એને પાતાળમાંથી પણ ગોતી કાઢશું.’’

‘‘ભાઈ !’’ મંદોદરખાન બોલ્યા : ‘‘તમે તે કાંઈ દીવાના થયા ? એણે શું મારા દીકરાને જાણીબૂજીને માર્યો’તો ? એને ઘેર એવા કેટલા દીકરા ભૂખે મરે છે જાણો છો ? કોડભર્યો એ મારે ઉંબરે આવ્યો અને દૈવગતિએ દીકરો મર્યો એ તો ખુદાતાલાની મરજી. આપણા કિસ્મતમાં નહિ હોય એટલે ખડી ગયો, પણ એટલા સારું હું જ આજ ઊજળે દિવસે મારા સીમાડા માથે સામી હત્યા વહોરું ? હાલો, બેટાની મૈયત કાઢીએ.’’

શબ્દસમજૂતી

કોરેમોરે આજુબાજુ, ફરતે **હેડીહેડીના** સરખે સરખા **પરબ** પર્વ, તહેવાર **ગુલતાન** મશગુલ **રોળવું** રગદોળવું (અહીં) રંગ છાંટીને ખૂબ રંગવું **ગોઠ્ય** ગોઠ, ભેટ (ખાસ કરીને હોળીના દિવસોમાં ગુલાલ, રંગ વગેરે છાંટનારને અપાય છે તે) **બાસ્તા જેવું** ખૂબ ધોળું અને સ્વચ્છ (‘બાસ્તો’ એટલે એક જાતનું સુતરાઉ કાપડ) **પાસાબંધી** કસવાળું (અંગરખું, બંડી વગેરે ભીડવાની દોરી-બટનને બદલે-કસ તરીકે ઓળખાય છે.) **ડોરણું** બોરિયું, બટન **બગસરા** અમરેલી જિલ્લાનું એક ગામ **પછેડી** ઓઢવાની જાડી ચાદર **વહરું** કદરૂપું **સોતું** સહિતનું, સાથેનું **ઝાંવાં** મથામણ **જોખમાવું** (અહીં) જખમાવું, ઘાયલ થવું **હડી** દોટ **કુંભાથળ** કુંભસ્થળ, હાથીના માથા પર બે બાજુ ઊપસી આવેલો ભાગ **ડાબો** ઘોડાનો ડાભલો-નાળ **રાંગમાં લેવી** સવાર થવું **તામાં ને તામાં** ઉશ્કેરાટમાં **લોંઠકો** શક્તિવાળો **મર્મમાં કહેવું** કટાક્ષમાં કહેવું **ચાનક** ઉત્સાહ **ચડે ભરાવું** જીદ ઉપર આવવું **કેર** જુલમ **ત્રાગાળું વરણ** પોતાની માગણી માટે, ટેક માટે કે મુશ્કેલીના સમયે પોતાનો જીવ કાઢી આપનાર જાતિ (અહીં) ચારણ **ફાળ ખાવી** ડર લાગવો **જાતી કરવી** માફ કરવું

રૂઢિપ્રયોગો

માઝા છાંડવી – મર્યાદા ઓળંગી જવી **નાડ રજા લે તેવું થવું** – મરણ પામવાની તૈયારી હોવી **વાટકીનું શિરામણ હોવું** – ઓછી આવકવાળું **પેટ મોટું હોવું** – ઉદાર દિલના હોવું **'દિ ફરવો** – કુબુદ્ધિ સૂઝવી **હામ ન હોવી** – હિંમત ન હોવી **ચીંથરાં ફાડવાં** – નકામી કે આડી વાત કરવી

ભાષાસજ્જતા

સંધિ : બે કે વધારે શબ્દો જ્યારે અમુક ચોક્કસ નિયમોને આધારે જોડાય ત્યારે 'સંધિ' થઈ એમ કહેવાય.

સંધિના બે પ્રકાર છે : સ્વરસંધિ અને વ્યંજનસંધિ.

સ્વરસંધિ : સંસ્કૃત ભાષામાં એક શબ્દને છેડે આવતો સ્વર, બીજા શબ્દની શરૂઆતમાં આવતા સ્વર સાથે જોડાય ત્યારે **'સ્વરસંધિ'** થઈ એમ કહેવાય છે.

દા.ત., કવિ + ઇન્દ્ર, વિ(વ્ + ઇ)માંનો ઇ(હ્રસ્વ), 'ઇન્દ્ર'ના 'ઇ'(હ્રસ્વ) સ્વર સાથે જોડાતાં ('ઇ' હ્રસ્વ + 'ઇ' હ્રસ્વ =) 'ઈ' (દીર્ઘ) થાય છે, પરિણામે કવિ + ઇન્દ્ર = કવીન્દ્ર (સંધિ) થાય છે. આને **'સ્વરસંધિ'** કહે છે.

	ઉદાહરણ		સંધિ	નિયમ
1.	(ક)	સૂર્ય + અસ્ત	સૂર્યાસ્ત	અ + અ = આ
	(ખ)	શિવ + આલય	શિવાલય	અ + આ = આ
	(ગ)	વિદ્યા + અર્થી	વિદ્યાર્થી	આ + અ = આ
	(ઘ)	દયા + આનંદ	દયાનંદ	આ + આ = આ

2.	(ક)	રવિ + ઈન્દ્ર	રવીન્દ્ર	ઇ + ઇ = ઈ
	(ખ)	પરિ + ઈક્ષા	પરીક્ષા	ઇ + ઈ = ઈ
	(ગ)	દેવી + ઇચ્છા	દેવીચ્છા	ઈ + ઇ = ઈ
	(ઘ)	રજની + ઈશ	રજનીશ	ઈ + ઈ = ઈ
3.	(ક)	સુ + ઉક્તિ	સૂક્તિ	ઉ + ઉ = ઊ
	(ખ)	સિન્ધુ + ઊર્મિ	સિન્ધૂર્મિ	ઉ + ઊ = ઊ
4.	(ક)	ઉપ + ઇન્દ્ર	ઉપેન્દ્ર	અ + ઇ = એ
	(ખ)	યથા + ઇષ્ટ	યથેષ્ટ	આ + ઇ = એ
	(ગ)	યોગ + ઈશ	યોગેશ	અ + ઈ = એ
	(ઘ)	ઉમા + ઈશ	ઉમેશ	આ + ઈ = એ
5.	(ક)	સૂર્ય + ઉદય પ્રણય + ઊર્મિ	સૂર્યોદય પ્રણયોર્મિ	અ + ઉ/ઊ = ઓ
	(ખ)	મહા + ઉદય ગંગા + ઊર્મિ	મહોદય ગંગોર્મિ	આ + ઉ/ઊ = ઓ
6.		પુત્ર + એષણા સદા + એવ	પુત્રૈષણા સદૈવ	અ/આ + એ = ઐ
7.		સપ્ત + ઋષિ મહા + ઋષિ	સપ્તર્ષિ મહર્ષિ	અ/આ + ઋ = અર્

વ્યંજન સંધિ : વ્યંજન પછી વ્યંજન કે સ્વર આવે અને જોડાઈ જાય એને 'વ્યંજન સંધિ' થઈ એમ કહેવાય છે.

દા.ત., 'તદ્ + લીન' માં દ્ + લ્ વ્યંજન છે, બંને વ્યંજનો જોડાતાં (સંધિ થતાં) 'તલ્લીન' થાય છે. ત્ વર્ગ (દંત્ય વ્યંજનો ત્ થ્ દ્ ધ્ ન્)ના વ્યંજનો સાથે લ્ વ્યંજન આવે તો દંત્ય વ્યંજનનો લ્ થાય છે.

વ્યંજન સંધિ સમજવા માટેનું કોષ્ટક

વર્ગ	વ્યંજન	અનુનાસિક
ક	ક્ ખ્ ગ્ ઘ્	ઙ્
ચ	ચ્ છ્ જ્ ઝ્	ઞ્
ટ	ટ્ ઠ્ ડ્ ઢ્	ણ્
ત	ત્ થ્ દ્ ધ્	ન્
પ	પ્ ફ્ બ્ ભ્	મ્

		ઉદાહરણ	સંધિ	નિયમ
1.	(ક)	જગત્ + ઈશ જગદ્ + ઈશ (ત્ થ્ દ્)	જગદીશ	અનુનાસિક સિવાયના વ્યંજન પછી સ્વર કે ઘોષ વ્યંજન આવે તો વ્યંજનની જગ્યાએ તેના વર્ગનો ત્રીજો વ્યંજન મુકાય.
	(ખ)	ષટ્ + યંત્ર ષડ્ + યંત્ર (ટ્ ઠ્ ડ્)	ષડ્યંત્ર	
	(ગ)	દિક્ + અંત દિગ્ + અંત	દિગંત	
2.	(ક)	આપદ્ + કાલ આપત્ + કાલ (ત્ થ દ્)	આપત્કાલ	અનુનાસિક સિવાયના કોઈ પણ અઘોષ વ્યંજન આવે ત્યારે આગલા વ્યંજનને બદલે તેના વર્ણનો પહેલો વ્યંજન મુકાય.
	(ખ)	શરદ્ + પ્રકોપ શરત્ + પ્રકોપ (ત્ થ્ દ્)	શરત્પ્રકોપ	

3.	(ક)	સત્ + જન સદ્ + જન સજ્ + જન	સજ્જન	‘ત્’ વર્ગના વ્યંજન પછી ‘ચ્’ વર્ગનો વ્યંજન કે ‘શ્’ આવે તો ‘ત્’ વર્ગના વ્યંજનને બદલે તેને મળતો ‘ચ્’ વર્ગનો વ્યંજન આવે.
	(ખ)	ઉદ્ + જ્વલ ઉજ્ + જ્વલ	ઉજ્જ્વલ	
4.	(ક)	નિસ્ + ચિન્ત	નિશ્ચિંત	‘સ્’ પછી ‘ચ્’ કે ‘છ્’ આવે તો ‘સ્’નો ‘શ્’ થાય છે.
	(ખ)	નિસ્ + છંદ	નિશ્છંદ	
	(ગ)	નિસ્ + ચલ	નિશ્ચલ	
5.	(ક)	નિસ્ + કામ	નિષ્કામ	‘સ્’ પછી ‘ઇ’ કે ‘ઉ’ આવે ને ‘સ્’ની પછી ‘ક્’, ‘ખ’, ‘પ્’ કે ‘ફ’ આવે તો ‘સ્’નો ‘ષ્’ થાય છે.
	(ખ)	દુસ્ + પ્રાપ્ય	દુષ્પ્રાપ્ય	
	(ગ)	નિસ્ + ફળ	નિષ્ફળ	
6.	(ક)	અધસ્ + ગતિ અધઉ + ગતિ	અધોગતિ	‘સ્’ની પૂર્વે ‘અ’ અને પછી ઘોષ વ્યંજન આવે તો ‘સ્’નો ‘ઉ્’, પછી પૂર્વના ‘અ’ સાથે મળી ‘ઉ’નો ‘ઓ’ થાય છે.
	(ખ)	મનસ્ + હર મનઉ + હર	મનોહર	
	(ગ)	મનસ્ + રથ મનઉ + રથ	મનોરથ	
7.	(ક)	ઉદ્ + શ્વાસ ઉત્ + શ્વાસ ઉચ્ + છ્વાસ	ઉચ્છ્વાસ	અનુનાસિક સિવાયના સ્પર્શવ્યંજન પછી ‘શ્’ આવે, તો‘શ્’નો ‘છ્’ થાય છે.
	(ખ)	ચિદ્ + શક્તિ ચિત્ + શક્તિ ચિચ્ + છક્તિ	ચિચ્છક્તિ	
8.	(ક)	વિ + સમ	વિષમ	‘સ્’ થી શરૂ થતા શબ્દ પહેલાં જોડાયેલા શબ્દને અંતે ‘અ’ કે ‘આ’ સિવાયનો સ્વર હોય તો ‘સ્’નો ‘ષ્’ થાય છે.
	(ખ)	અભિ + સિકત	અભિષિકત	
	(ગ)	સુ + સમા	સુષ્મા	

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો ક્રમ અક્ષર પ્રશ્ન સામેના ☐ માં લખો : (પંક્તિમાં કયો ભાવ રજૂ થયો છે તે ઓળખો.)

(1) ‘‘એલા મે’માનને કોઈ છાંટશો મા !’’ ☐

(ક) મર્મ (ખ) ઉપેક્ષા (ગ) દયા (ઘ) લાગણી

(2) ‘‘મને રોળશો મા ! ભલા થઈને મને છાંટશો મા ! તમારે પગે લાગુ !’’ ☐

(ક) હઠ (ખ) હુકમ (ગ) આજીજી (ઘ) સૂચના

(3) ‘‘ખોટી વાત, આજ કોનો દિ’ ફર્યો છે ?’’ ☐

(ક) ગર્વ (ખ) આશ્ચર્ય (ગ) જિજ્ઞાસા (ઘ) દિલેરી

(4) ‘‘હાલો, બેટાની મૈયત કાઢીએ.’’ ☐

(ક) અવહેલના (ખ) ઉદારતા (ગ) સ્વસ્થતા (ઘ) મક્કમતા

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક-બે વાક્યોમાં ઉત્તર આપો :

(1) ઝવેરચંદ મેઘાણીને ગાંધીજીએ કયું બિરૂદ આપ્યું હતું ?

(2) દેવળિયા ગામમાં કયા તહેવારની ઊજવણી થઈ રહી હતી ?

(3) ગામડાની ધુળેટીમાં ઘેરૈયાઓને શેનાથી રંગવામાં આવે છે ?

(4) મહેમાને પોતાને રંગવાની કેમ ના પાડી ?

(5) મહેમાનને રંગવાના આગ્રહનું શું પરિણામ આવ્યું ?

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

(1) દેવળિયા ગામમાં ધુળેટીની ઊજવણી કેવી રીતે થઈ રહી હતી ?

(2) કુંવરનું મૃત્યુ શી રીતે થયું ?

(3) રાજાએ પોતાના દીકરાના મારનારને કેમ છોડી મૂક્યો ?

(4) મંદોદરખાનને પાછળ આવતા જોઈ મુસાફરે શું કર્યું ? શા માટે ?

(5) મંદોદરખાને ગામલોકોને શું કહીને શાંત પાડ્યા ?

2. આ પાઠમાંથી લોકબોલીનાં પાંચ વાક્યો લખો.

3. (અ) નીચેના શબ્દોનો વાક્યોમાં પ્રયોગ કરી અર્થસભર ફકરો લખો :

પડછંદ, પાદર, પુરુષ, પાણી, પથ્થર, પાતાળ, પૃથ્વી, પ્રેમ, પડકાર, પગ.

(બ) નીચેના શબ્દોના સમાનાર્થી શબ્દ લખો :

પ્રભાત, જુવાન, ફૂલ, મહેમાન, નસીબદાર, સુવાસ.

(ક) નીચેના શબ્દોના વિરુદ્ધાર્થી શબ્દ લખો :

ભૂંડો, કોરી, પછવાડે, મૂરખ, ઊલટો, પાતાળ.

4. 'દીકરાના મારનાર પ્રત્યેની મંદોદરખાનની ઉદારતા' એ વિશેના વર્ણનનાં વાક્યો પાઠમાંથી શોધી ટૂંક નોંધ લખો.

પ્રવૃત્તિઓ

- નીચેના શબ્દોના અર્થ શબ્દકોશમાંથી શોધો :

  ઘેરૈયા, હેડીહેડીના, ગાંડાતૂર, કાખ, ગોકીરા.
- પુસ્તકાલયમાંથી અન્ય લોકવાર્તાઓ મેળવીએ વાંચો.

•